

A természeti állapot firtatásának és a társadalmi szerződés propagálásának értelméről

Müller Andor¹

A természeti állapot egy filozófiai gondolat kísérlet (jellemzően a XVII.-XVIII. századból – Hobbes, Locke, Rousseau), mely az „ember, *mint* olyan” kialakulását firtatja. De miért teszik ezt? Alapvetően a kortárs (XVII-XVIII. századi) társadalmi berendezkedés kritikája okán, felmutatva egy olyan ősi állapotot („vadember” állapotot), melyhez képest a társadalom felépítése „elromlott”. Nem abba a régi, őskori állapotba szeretnének visszajutni a filozófusok, mint amit tárgyalnak, hanem olyan lényegi meglátásokat (elveket) keresnek benne, mely erős különbségeket (distinkciókat) mutat fel egy őseredetinek tekintett, illetve a saját koruk társadalmi berendezkedése között. A civilizációs különbségeket kidomborítják, és az ősi társadalmak elképzelt felépítéséből alapelvek mentén – azok részleges visszanyerésével/vagy riogatásával (utóbbi Hobbes-nál) – új társadalomképet vázolnak fel.

Ezeket a filozófusokat sokszor máshogyan magyarázzák, mint ami az ő eredeti szándékuk (intenciójuk) volt. A mi célunk jelenleg az, hogy visszataláljunk eredeti mondanivalójukhoz. Alapvetően mindegyik filozófus – bár más-más – elképzeléseik voltak, valamilyen – álláspontjuk szerint – tökéletesebb társadalomra vágytak, mint amiben ők maguk éltek. Hobbes (1588–1679) célja a kaotikus feudalizmushoz képest egy teljhatalmú, ugyanakkor jószándékú uralkodó kinevezése volt. A későbbiekben, Locke (1632–1704) célja már az egyének szabadságjogainak kivívására irányult, és a szabad egyének társulására, akik képviseleti rendszerben a többség elve alapján döntenek saját sorsukról. Rousseau (1712–1778) célja pedig – még az 1789-es francia forradalom előtt – a zsarnokság megdöntése volt, és egy új nemzeti egység felállítása.

Alapvetően mind a korokban tapasztalt uralkodói visszaélések és zsarnokság ellen érveltek, és a természeti állapotot mind olyannak mutatják be, mely a természet – vagy más néven a „Legfőbb lény/Teremtő” – műve, természetes és őseredeti formájában ilyen értelemben mintaként (vagy ellenpéldaként – Hobbes) szolgál a kívánt társadalmi átalakítás elérésének érdekében. Ráadásul mind ugyanazt hangsúlyozzák, vagyis, hogy a társadalmi összefogás annak érdekében született meg az emberiség történetében, hogy a társadalom megvédje önmagát, és így tagjait, vagyis az egyéneket is. Ez tehát egy racionális lépés volt az emberiség történetében, amit társadalmi szerződésnek neveztek el.

Ami ellen a filozófusok láznak, alapvetően az, hogy a társadalmi szerződés értelmét veszti, amint a társadalomnak – és így az egyéneknek – több kára származik a társulásból, mint haszna. Locke azt írja, (1689/1986, 134. o.) hogy: „Senki sem adhat át ugyanis másnak nagyobb hatalmat, mit amekkorával ő maga rendelkezik [...]”, később pedig így folytatja:

„Mert sokkal rosszabb helyzetben lesznek az emberek, mint a természeti állapotban voltak, ha a sokaság egyesített hatalmát egy vagy néhány emberre ruházzák, hogy azután ezek –

¹ Neumann János Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Központ munkatársa

akiket egyáltalán nem kötnek rögzített mértékek, amelyek irányítanák vagy igazolnák cselekedeteiket – tetszésük szerint kényszerítsék őket arra, hogy engedelmeskedjenek hirtelen támadt gondolataikon vagy meggondolatlan és addig a pillanatig ismeretlen elhatározásaikon alapuló túlzó és szertelen rendelkezéseiknek.” (Uo. 137.)

„A törvényhozó hatalom csupán bizalmon alapuló hatalom, amelynek bizonyos célokat kell követnie, és ezért *az emberek kezében* még mindig megmarad *az a legfőbb hatalom*, hogy elmozdítsák vagy *megváltoztassák a törvényhozó szervet*, ha úgy találják, hogy a törvényhozó szerv a beléje vetett bizalommal ellentétesen cselekszik. Mert minden *hatalmat*, amelyet *abban bízva adnak át*, hogy általa elérnek valamilyen *célt*, korlátozza ez a cél; ha tehát nyilvánvalóan elhanyagolják a *célt* vagy szembefordul vele, akkor a hatalom birtokosai szükségszerűen *elveszítik a bizalmat*, a hatalom pedig visszaszáll azokra, akik előzőleg a törvényhozó szervnek adták, és ezek újból átruházhatják olyanokra, akiket biztonságuk megóvása szempontjából a legalkalmasabbnak tartanak. És így a *közösség* örökre *megtartja azt a legfőbb hatalmat*, hogy megvédje magát bárkinek, akár a törvényhozóinak a merényleteivel és cselszövéseivel szemben is, ha ezek oly ostobák vagy gonoszok, hogy fondorlatos terveket forralnak és hajtanak végre alattvalók szabadsága és tulajdona ellen.” (Uo. 145. o.)

Ha ugyanis a zsarnokság bármely – egyéni vagy csoportos, többedmagával elkövetett – formája felüti a fejét, a társadalmi szerződés érvénytelennek tekinthető és visszatérünk – ma úgy mondanánk, hogy visszaesünk – a természeti állapotba. Innen újonnan fel kell építeni, ki kell építeni a társadalmi együttélés szövetét, kötelékeit, rendszerét, alapvető lehetőségét, berendezkedését. A liberális Locke a következő mellett érvelt: „Politikai hatalomnak tehát azt a jogot nevezem, hogy a tulajdon szabályozása és védelme céljából törvényeket hozzanak [...]”. (Locke 1689/1986, 40. o.) Az így létrehozott társadalmi szerződés azért jött létre, „hogy kölcsönösen *megvédjék* életüket, szabadságukat és vagyonukat, amit közös elnevezéssel *tulajdonnak* nevezek.” (Uo. 126.)

A társadalmi szerződés felbomlásának pillanatában rájövünk, hogy az a társadalmi berendezkedés – amiben és ahogyan élünk –, nincsen köbe vésve. Ez az állapot ugyanakkor veszélyes is lehet (Hobbes szerint a természeti állapotban „ember embernek farkasa” – *homo homini lupus*), és törekednünk kell az anarchikus lázongás állapotából – mely sokszor fosztogatással és gyilkosságokkal jár – mihamarabb egy stabil társadalmi állapot elérésére, egy társadalmi újjáalapításra.

Hobbes szerint a természeti állapot „hadiállapot” a „mindenki háborúja mindenki ellen” (*Bellum omnium contra omnes*), és ennek adott társadalmon belüli megfékezése érdekében van szükség a természeti törvényre (béke törvénye a saját élet védelmében, behódolás és engedelmesség, hűség révén), mely által átruházzuk döntési lehetőségeinket a szuverénre, ám ez nem állítja meg a népek közötti háborút, és ha már nem véd a szuverén, akkor az egyénnek természeti joga, hogy akár másnak behódoljon (ezekről részletesebben lásd: Hobbes 1576/1999 I. kötet 171. skk., illetve saját összefoglalásában: II. kötet 277-287. o.). Most a könnyebb érthetőség érdekében idézzünk hosszabban a XIV. fejezetből:

„És mivel az emberek [...] a mindenki mindenki ellen hadiállapotban élnek, ezért minden embert csakis saját értelme vezérel, s mivel nincs olyasmi, ami élete megoltalmazása érdekében ellenségeivel szemben esetleg fel ne használhatna, ezért ilyen körülmények közt mindenkinek mindenre joga van, még mások testére is. És így mindaddig amíg ez a mindenkinek mindenre vonatkozó joga fennáll, senki, bármilyen erős vagy bölcs, nem lehet biztos abban, hogy végig éli-e azt az időt, amit a természet nekünk általában engedélyez.

Következésképpen az értelem előírása vagy általános szabálya, hogy *mindenki békére törekedjék, ameddig csak annak elérésére reménye van, ha pedig erre nincs többé reménye, a háború minden eszközét és előnyét igénybe veheti és felhasználhatja*. Ennek a szabálynak első fele az első és alapvető természeti törvényt foglalja magában, nevezetesen, hogy *békére törekedjünk, és őrizzük meg a békét*. A második fele pedig a természetjog summáját tartalmazza, nevezetesen, hogy *minden rendelkezésünkre álló eszközzel megvédhetjük önmagunkat*.

Ebből az alapvető természeti törvényből, amely azt parancsolja nekünk, hogy békére törekedjünk, vezetjük le a második törvényt: *mindenki önkéntesen mondjon le minden jogáról, feltéve, hogy a többiek is így tesznek, ha ezt a béke és az önvédelem érdekében szükségesnek tartja, s másokkal szemben elégedjen meg annyi szabadsággal, mint amennyit ő másoknak saját magával szemben engedélyez*. Mert ameddig ragaszkodik ahhoz a jogához, hogy tetszése szerint mindent megteheszen, addig mindenki hadi állapotban fog élni. Ha pedig a többiek vele ellentétben nem hajlandók lemondani jogaikról, neki sincs oka megválni tőlük, mert ez csak azt jelentené, hogy a többieknek prédául dobja oda magát – amire senki se köteles –, nem pedig hogy békekészségéről szolgáltat bizonyítékot. Ez megfelel a Szentírás törvényének: *amilyen viselkedést megkívánsz másoktól magad iránt, olyat tanúsíts mások iránt*, valamint a mindannyiunkra érvényes törvénynek: *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris* [amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt másnak].

Valamire vonatkozó jogunkról lemondani annyit jelent, mint lemondani arról a szabadságról, hogy mást megakadályozzunk abban, hogy a maga jogát ugyanerre a dologra érvényesítse. Ha lemondunk a magunk jogáról, vagy átruházzuk azt, ezzel senkinek nem adunk olyan jogot, amivel korábban ne rendelkezett volna, mivel nincsen olyan dolog, amire bárkinek természettől fogva ne volna joga. Tehát csak szabaddá tesszük másoknak az utat, hogy eredeti jogaikat részünkről – de nem mások részéről – akadály nélkül gyakorolhassák. Ezért az az előny, ami az egyik ember jogfeladásából a másokra származik, csupán az utóbbi eredeti jogának gyakorlása körüli akadályok bizonyos mértékű csökkenése.” (Hobbes 1576/1999 I. kötet 171. skk.)

A társadalmi szerződés felbomlásával a lázongás és forradalom gyors fellobbbanása kaotikus állapotokhoz vezethet, ha nincsen valamilyen – már eleve kiötlött és konszenzuális elv a felépítendő társadalmi berendezkedésre. Erre jó példa a francia forradalom, ami a királyság ellenében kezdte, általános terrorba csapott át, majd a halálos ítéleteket – szinte – válogatás nélkül osztogatókat is kivégezték, utána pedig egy tüzértiszt magához ragadta a hatalmat és császárrá koronáztatta magát (Napóleon²), akit az európai uralkodók összefogásával (Szent Szövetség³) legyőztek és visszaállították a királyság intézményét (restauráció).

A természeti állapotnak itt lesz jelentősége. Volt, aki el akarta kerülni – Hobbes (*Leviatán*, 1651) –, mert kaotikus és veszélyes, és inkább egy jóhiszemű uralkodóra, egy teljhatalmú „szuverénre” kell bízni a kormányzást. Volt azonban, aki viszont úgy vélte, hogy a természeti állapot olyan állapot, ahol már eleve jogegyenlőség uralkodott (Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredtéről, hatásköréről és céljairól*, 1689), és az elnyomás ellenében valamilyen

² https://hu.wikipedia.org/wiki/I._Nap%C3%B3leon_francia_cs%C3%A1sz%C3%A1r (Letöltés: 2025-02-25)

³ „A Szent Szövetség (németül: Heilige Allianz, franciául: Sainte-Alliance, oroszul: Священный союз) az 1815. szeptember 26-án, a napóleoni háborúk után I. Sándor orosz cár, I. Ferenc osztrák császár és magyar király és III. Frigyes Vilmos porosz király által Párizsban megkötött politikai és katonai szövetség, amely 1848-ig meghatározó befolyást gyakorolt Európa politikai helyzetére. A szerződés alapvető célja a konzervatív, abszolutista monarchiák fenntartása. Egyben ezt tekinthetjük az első összeurópai békefenntartó, béketeremtő biztonsági szövetkezetnek is. Eredménye, hogy mintegy negyven éven át – a krími háborúig – megakadályozta a nagyhatalmak egymás elleni háborúit.” https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Sz%C3%B6vets%C3%A9g (Letöltés: 2025-02-25)

ehhez hasonló, ám nem ugyanolyan – hanem képviseleti demokratikus – társadalmi berendezkedésbe kellene eljutnunk. Rousseau (*Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól*, 1754 és: *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei*, 1762) pedig úgy vélte, hogy egy zsarnokság elleni lázadás jogos, mivel a zsarnokságnak nincsen semmi alapja – hacsak az erő nem, amit erővel meg lehet dönteni –, és a szívbe írott törvények, erény és természetes szenvedélyekhez közelebb álló társadalmi berendezkedést kell megcélózni, és a nemzetegyesítés – és nem a hivalkodás és önzés eltorzult civilizációs szenvedélyeinek – útjára kellene lépni. A *Társadalmi szerződésről* című művében (Rousseau 1762/1997, 42. o.) a következőket állította a szívbe írott törvényekről:

„E [...] törvény[ek]hez még egy [...] járul, s ez a legbiztosabb valamennyi közül. Nem márványba vagy ércbe, hanem a polgárok szívébe vésve áll, mint az állam igazi alkotmánya, amely mindennap új erőre kap, s midőn a többi törvény előregszik vagy kihuny, új életet lehel beléjük vagy a helyükbe lép, ébren tartja a népben alapításának szellemét, és a hatalom erejét észrevétlen a megszokás erejével helyettesíti. Az erkölcsökről, a szokásokról és kivált a közvéleményről beszélek. Államférfiaink mit sem tudnak e dolgokról, pedig ezektől függ a törvények ereje. Ám a nagy törvényhozó titkon ezekre ügyel, amikor látszólag különös rendszabályok kibocsátására szorítkozik, mert az utóbbiak csupán az építmény boltívet képezik, a rendíthetetlen sarkkő a lassabban kialakuló erkölcsökből áll.”

Rousseau az érzelmi regiszter érveivel egészíti ki a szokásos racionális filozófiai érvelést a társadalmi berendezkedésről. Az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezésében azt írja le, hogy a természeti állapothoz képest vágyaink eltorzultak, a civilizáció megrontotta, kapzsi, önzővé tette az embereket, akik egymás figyelmének önmagukra való irányítása érdekében versengenek egymással minden lehetséges területen. A tulajdon, mint kezdeti föld-kisajátítás és a későbbi kereskedelem, illetve iparosodás odáig vezetett, hogy a gazdagság és felhalmozás által a szegények szolgává lettek, és megjelent a zsarnokság, mely elgondolkkoztatja a társadalmi átalakulásban érdekeltet. Ezt a kezdeményezést azonban később sokan sokféleképpen (félre)értelmezték.

Források:

- Hobbes, Thomas (1651/1999): *Leviatán vagy Az egyházi és világi állam formája és hatalma*, 1-2.; (fordította: Vámosi Pál), Kossuth, Budapest.
- Locke, John (1689/1986): *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredtéről, hatásköréről és céljairól*. (ford. Endreffy Zoltán) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rousseau, Jean-Jacques (1762/1997): *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei*. ford. Kis János, szerk., sajtó alá rend., jegyz. Ludassy Mária; PannonKlett, Budapest, (*Matúra bölcselet*)
- Rousseau, Jean-Jacques (1754/1978): *Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól*. In: *Értekezések és filozófiai levelek*; vál., utószó, jegyz. Ludassy Mária, ford. Kis János; Magyar Helikon, Budapest, 1978. 59-157.o.
- [https://hu.wikipedia.org/wiki/I. Nap%C3%B3leon_francia_cs%C3%A1sz%C3%A1r](https://hu.wikipedia.org/wiki/I._Nap%C3%B3leon_francia_cs%C3%A1sz%C3%A1r) (Letöltés: 2025-02-25)
- https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Sz%C3%B6vets%C3%A9g (Letöltés: 2025-02-25)